

Antitézis – szintézis nélkül

Tamás Gáspár Miklós emlékére

A Partizán ez év januárjában, TGM halálának másnapján, egy beszélgetésre hívott meg a filozófus marxista korszakáról, amelyre szívesen mentem el, mert nemcsak érdekes és értékes emberként és intellektüelként, hanem marxista gondolkodóként is figyelemre méltónak tartom a hagyatékát. Ezzel az Eszmélet szerkesztőségében természetesen nem vagyok egyedül – persze a kritika jogának fenntartása mellett. Az alábbiakban az általam elmondottakat teszem közzé, szerkesztett formában ugyan, de követve a műsorvezető felvetéseit.

*

Magam a „Búcsú a jobboldaltól” utáni TGM-mel, tehát az újra baloldalivá vált emberrel kerültem személyes kapcsolatba, jóval 1989 után, a kilencvenes évek második felében. Egyszer a Pilvaxban beszélgettünk, amikor egy kitüntetést kapott, aztán a közgazdasági egyetem egy konferenciáján, majd később több alkalommal a Gólya Presszó különböző rendezvényein cseréltünk eszméket, barátságos, kellemes hangnemben sörözgetve. Ezek a személyes élményeim, melyeket pontosabban nem tudnám elrendezni az időben. Ami egészen bizonyos, hogy éppen akkor, 2001-ben lettem az *Eszmélet* szerkesztője, amikor a jubileumi 50. számban közöltük TGM egyik nagy tanulmányát, az új kelet-európai baloldalról.

Az kétségtelenül nagyon fontos jellemzés, hogy TGM egy *jelenség* volt, és eredendően konzervatív gondolkodóként jelent meg nálunk, idehaza, ahogy ezt Schiffer András említette, bár a nyolcvanas évek végén egyszer egy leninista cikkét is olvastam. Volt neki egy korai – marxista, kommunista családból származó emberként –, egy első baloldali korszaka, amelyet nem ismerek. Magyarországon, konzervatív gondolkodóként úgy lépett a színre 1989-ben, mintha Max Weber elevenedett volna fel, a *Gazdaság és társadalom* című kötetben

közölt fotóra emlékeztetve, pedáns eleganciával öltözve, mellényben, sétapálcával.

Itthon, éretten tehát valóban konzervatív gondolkodó volt, és ezt a korszakot követte, mondjuk egy tíz éves, liberális periódus, majd jött az a baloldali fordulat, amely során TGM egy valóban kommunista gondolkodóvá formálódott, és pedig leginkább tanácskommunistává. Az én szememben a dolognak az a lényege, hogy egy annyira művelt és felkészült gondolkodó volt – olvasottsága, nyelvismerete közismert –, hogy figyeltem akkor is, amikor még személyes nexusba nem kerültünk baloldali emberekként. Azt mondanám, és magamban ezt meg is merem már fogalmazni, hogy tulajdonképpen egy olyan okos fickóval van itt dolgunk, aki a három nagy világnézettípus felől egyaránt megpróbálta átélni és átgondolni a valóságot, persze teoretikusan. Hiszen mind a három nagy világnézetnek, a konzervatívnak, a liberálisnak, a szocialistának is megvan a maga funkciója, motivációja a társadalmi létezésben. Ezek nem véletlen szellemi szülemények, mert van racionális magvuk, hosszú, átfogó emberi tapasztalatokat rögzítenek, de nézőpontjaik és axiómaik nem azonosak.

TGM-et olyan entellektüelek – mert órá aztán igazán illik ez a megnevezés – sorában említhetjük, mint például Jean-Paul Sartre vagy, hogy egy iskolatársát is említsük, a konzervatív szociológus Raymond Aron, akik túlláttak a részleges, szakmai problémákon, ahogy a szociológia mondja, akik szövegek, különböző szakszerűségek közötti transzkontextuális tudást hordoznak, reflektálva az egészre, az összfolyamatokra. Ebben a frankfurtiak totalitással szembe is szerephez jut, de azért a TGM-nek itt egészen különleges pozíciója van, amelyet persze a radikális baloldalon többen is osztanak (én például ezt éppen nem). Max Horkheimernél ez úgy vetődött fel, hogy a részterületeket és struktúráikat a hagyományos elméletek vizsgálják, a kritikai elmélet ellenben összeköti ezeket a totalitásslélelettel és követelmény jegyében, de úgy, hogy gondolatilag próbálja artikulálni, lehetőleg nem szembekerülve a szaktudományos eredményekkel, de rekonstruálva a konkrét, tagolt egészet. A holisztikus szemlélet kell, de nem elég, tudásanyag nélkül. De TGM nem ezt a módszert választja, hanem ezzel szemben nem az úgynevezett exoterikus, hagyományos, hanem az ezoterikus marxizmus útját járja, és ezzel kapcsolódik az úgynevezett nyugati marxistákhoz. Éppen az egész gondolati birtokba vétele érdekében impresszionisztikusnak kell lenni, azaz a tudomány és a művészet, a filozófia és az irodalom között kell oszcillálni. Szakadatlan kísérletezés közepette, egy esszéisztikus, impresszionisztikus

módon – az intuíciónak is nagy teret engedve – lehet felfogni, hogy milyen a világunk. És ez egy nagyon sajátos pozíció, mert ő nem volt a tudományosság híve, abban az értelemben, hogy nem sokat adott a diszciplináris, módszerbeli fegyelmezettségre. Az én szememben ez nem előny, de nála határozott, tudatos ez a szellemi magatartás. Eredeti dolog, álláspont, melyet tökéletesen megírt az *Antitézis*ben, meg korábbi munkáiban is, hogy ennek a radikális baloldálnak ez a különeműsége. Sokféle marxista van, 176 éves történet a marxizmusé, ha a *Német ideológiától* nézzük, tehát nem véletlen, hogy van exoterikus és ezoterikus marxizmus. Ő kapcsolódott utóbbihoz, az értékkritikai („Wertkritik”) felfogáshoz, amelynek igazolására, vagyis annak eljövételére, hogy érvényét veszítse az emberi tevékenységekben a csereérték, még várunk kell. Arra, hogy szőröstül-bőröstül kibújjunk, nembelileg, az értékproblémából. Amíg ez nem áll elő, marad a kapitalizmus tagadásaként a kommunizmus, de nem állhat elő a tagadás-tagadása, egy, a tőkés termelési módot meghaladó szintézis.

A kritikai szellem TGM örökségéből biztosan maradandó, amivel az elnyomottakat, a kizsákmányoltakat és a világrendszer periferiáján élő áldozatokat védte, sőt, kiállt értük. Hangot adni a szenvedésnek, ez minden igazság feltétele – osztotta Adorno tételét. Ennek erkölcsi értéke van, és ez alkalmas nézőpont ahhoz is, hogy megtalálja az új jobboldal, a posztfasiszta szélsőjobb kritikájához vezető gondolati utakat, mind a világban, mind Magyarországon. Ez a neokon, etnicista, keresztény-nemzeti-konzervatív és oligarchikus szisztéma. Az etnicizmus olyan szimbolikus stratégia – szó sincs az etnoszociológiakumáról ebben –, amely xenofób, rasszista, és a biopolitikai kirekesztés érveit használja, a szegénységet pedig kriminalizálja. Ma, ez egyfajta reakcióként a világhelyzetre/transznacionális globalizációra, sajnálatos módon újratermelődik – remélve, hogy nem bővített módon. Ennek értő felismerésében, leleplezésében mindenképpen nagyon komoly érdemei vannak Tamás Gáspár Miklósnak. Könyvet keveset írt, ellenben rengeteg színvonalas esszéjével, publicisztikájával véleményformálóként hatott a hazai közvéleményre. (Egyszer említette azt is, hogy nem könnyű anyagi helyzetében némiképp létkényszer is az utóbbi, a megfizetett műfajokban való teljesítés. Balzac nyomdokaira kényszerült lépni ...). Továbbá, teoretikus impresszionizmusa mellett is nagy érdeme, hogy írásaiban – legalábbis eszményként – fenntartja egy közösségi társadalom lehetőségét. Látja, hogy ezt maga a kapitalizmus termeli ki. Igaz, az ehhez vezető konkrét utakat, a politikai-stratégiai cselekvés lehetőségeit nem találta

vagy elvetette. Mert minden ilyen antikapitalista mozgalmi törekvést, ha tetszik, még ezeket is, az olimposzi istenek szellemi magaslatáról közelített meg. Ez a pozíció, in praxi, mintegy fordított mikszáthi mame-lukként jellemezhető: „Nincs az a kormány, nincs az a párt, nincs az a mozgalom, amelyiket én támogatnék!” Mindenek fölébe helyezte ezzel magát, éspedig az eszmények magaslatáról. No, nem a többnyire fiatalok hazai (Attac, Szikra, feminista, öko- stb.) mozgalmaira gondolva mondtam a fentieket. Ezeknek a mozgalmi rendezvényeire rendszeresen eljárt, és ott okos dolgokat mondott. Hanem azokra a világtörténelmi kísérletekre (államszocializmus, Kuba, Venezuela stb.), amelyeket az általa is favorizált radikális baloldaliak – holland, német tanácskommunista, anarcho-szindikalista, szituacionista baloldal – okkal vagy ok nélkül, de nem igazán szerettek. Ehhez képest az egyetlen kivételt 1968 jelentette a nyugati baloldalon, amelyet igazán elismernek, de a radikális baloldaliak a hatalmat ott sem ragadták meg. Ilyen értelemben erőfeszítéseik csak előkészületek maradtak, kísérletről sem lehetett szó. Nem lett próbára téve az az eszmei tudás, ami itt, Gázsival együtt, az eszmei mértéket képviseli. Antitézis igen, de csak a negatív dialektika, a fennálló elutasítása. Egy szintézisre törekvés csalódásaitól így megvédhetjük magunkat, de ettől még nem ment és nem fog elébb menni a világ...